

SPUNE-MI DE CE

Claude Halmos

SPUNE-MI DE CE

Răspunsuri inteligente
la întrebările copilului tău

Traducere de
Cristina Livia Vasilescu

philobio

PE ÎNȚELESUL
COPILULUI

Trebuie să stăm de vorbă cu copiii? Trebuie să răspundem întrebărilor lor? Fără îndoială, majoritatea părinților interogați ar răspunde afirmativ. Ba chiar s-ar simți ofențați că aceste lucruri ar putea fi considerate altfel decât de la sine înțelese.

Comentată îndelung în cărți, în cadrul unor emisiuni sau în reviste, necesitatea de a-i asculta pe copii, de a le oferi informații, de a dialoga cu ei a devenit deja o evidență. Cine ar mai îndrăzni să mărturisească azi că demnitatea îl îndreptățește să refuze discuțiile cu propriii copii („Nu se vorbește despre asta!”, „O să afli când vei fi mai mare!”, „Taci, nu te privește așa ceva la vârsta ta!” sau atenționări precum „Nu se vorbește la masă!”), supunându-i astfel la respingeri îndurate de atâtea generații?

Așadar, am putea crede că, în ceea ce privește comunicarea, lupta este definitiv câștigată.

E doar o iluzie însă, pentru că lucrurile nu stau nicidecum așa. Dacă ne gândim bine, vestea nu e deloc îmbucurătoare, dar nici surprinzătoare. În pofida binevoitorilor care, de la înălțimea pedestalului lor, sunt gata oricând să le dea părinților lecții sub forma unor sfaturi („Dar, zău așa doamnă, trebuie să stați de vorbă cu fiul dumneavoastră!”), comunicarea cu copiii este o sarcină de o complexitate impresionantă.

Pentru că a le vorbi cu adevărat, a purta cu ei un dialog veritabil înseamnă a avea capacitatea de a-i considera persoane raționale, respectabile și capabile să înțeleagă ceea ce li se spune, fără a-i socoti totuși adulți (și, mai ales, fără a le permite să se considere ei astfel).

O asemenea operațiune seamănă cu un pariu aflat veșnic la limitele posibilului și care presupune nici mai mult, nici mai puțin decât conjugarea vorbirii la timpul copilăriei, termen pe care se cuvine să-l definim în cazul de față. Căci, pentru ca operațiunea să aibă sens, copilăria trebuie concepută ca o perioadă în care individul nu și-a desăvârșit încă dezvoltarea fizică și psihică. O etapă pe durata căreia el se construiește pe aceste două planuri, deci nu-și poate folosi încă pe deplin capacitățile pe niciunul dintre ele. O etapă de-a lungul căreia copilul nu trebuie considerat ca „nefiind încă“, „nefiind întru totul“ sau „fiind mai puțin ca un adult“, pentru că, dimpotrivă, copilul este o persoană cu drepturi depline. Desigur, o persoană diferită în mod fundamental de adult și care are nevoie de educație și de protecție din partea acestuia, dar o persoană la fel de valabilă ca el. Sau, altfel spus, o persoană a cărei existență se află la egalitate cu aceea a adultului.

Modul acesta de a-l privi pe copil nu este de la sine înțeles, ba chiar zdruncină din temelii anumite prejudecăți prin faptul că dorința copilului e socotită la fel de legitimă ca a adultului și spusele lui sunt considerate la fel de importante ca ale acestuia. Așadar, e vorba despre o concepție care nu ne mai permite să invocăm dezvoltarea încă neîncheiată a copilului pentru a-l trata, așa cum s-a întâmplat atâta vreme, ca pe o subființă, ca pe un subadult.

Dar caracterul paradoxal al acestei concepții face ca ea să fie pe cât de greu de înțeles, pe atât de greu de acceptat. Și cu

atât mai dificil de pus în practică, pentru că-l obligă pe adult să jongleze cu unele contradicții.

Într-adevăr, din această perspectivă, copilul e privit ca o persoană veritabilă, cu drepturile pe care le implică un asemenea statut (dreptul de a vorbi, de a fi ascultat și respectat). Dar el e definit și ca un... copil. Adică o ființă în curs de a se construi, care are nevoie – o nevoie vitală – să fie educat de adulți. Altfel spus, ca să formulăm ideea folosind cuvinte care ar putea fi ale lui, să fie „condus” de adulți. Dar, în condițiile date, cum își pot permite adulții să procedeze astfel? Cum pot îmbina ei aceste două exigențe: să-l considere o persoană cu drepturi depline și, în același timp, un copil?

În viața de zi cu zi, exercițiul seamănă cu un număr de acrobație, în care riscul de a aluneca este inevitabil și permanent pentru părinte (și pentru orice educator). În fiecare clipă, adultul respectiv poate cădea de o parte sau alta a sfării. Fără să-și dea seama că-l tratează pe copil ca pe o persoană inferioară, părintele poate ajunge să-i vorbească folosind unul dintre acele sublimbaje considerate a fi adaptate vârstei lui; în general însă, deși bine intenționat, un astfel de limbaj seamănă cu jargonul destinat persoanelor subdezvoltate. Procedând în felul acesta, adultul riscă să curme dialogul și, totodată, să distrugă stima de sine a copilului (ce imagine poate avea despre propria persoană un copil căruia i se vorbește doar stâlcit?). Sau, dimpotrivă, adresându-i-se copilului ca și cum acesta ar fi un om matur, părintele poate să-i spulbere orice reper în ceea ce privește diferența între adulți și copii, împiedicându-l astfel să înțeleagă care este locul lui.

Grea treabă, așadar, chiar foarte grea... Dar una cât se poate de actuală. Pentru că acest mod de a-l considera pe copil drept o persoană cu drepturi depline, condiție *sine qua non* pentru ca dialogul cu el să nu fie doar unul formal, implică o

perspectivă deosebită asupra copilăriei. El presupune ca anii copilăriei să nu mai fie socotiți ca o simplă etapă a călătoriei către vârsta adultă (o fază trecătoare în privința căreia nu trebuie să ne punem prea multe întrebări pentru că tot ce contează și are valoare este punctul de sosire: maturitatea), ci ca o perioadă, ca o stare consistentă și complexă care merită luată în seamă.

Or, existența unei asemenea concepții despre copilărie a devenit posibilă astăzi, și trebuie subliniat acest lucru, în urma unei (foarte) îndelungate evoluții a societăților noastre. Evoluție pe durata căreia, încetul cu încetul, de-a lungul secolelor, a apărut noțiunea de copil. Pentru că, oricât de surprinzător ar putea părea, deși „puii de om” au existat mereu, aceștia nu au fost considerați întotdeauna „copii”, în sensul atribuit în prezent cuvântului (cel puțin în țările noastre înstărite¹).

Această evoluție a fost urmată de o adevărată revoluție datorită căreia am descoperit că aceste ființe mititele, cărora le-am conștientizat cu greu și în timp imaturitatea și fragilitatea, sunt înzestrate totuși cu gânduri, cu sentimente, cu emoții, diferite fără îndoială, dar tot atât de complexe ca ale adulților.

¹ Există în continuare mii de copii în întreaga lume care nu au niciun drept la copilărie din cauza sistemului economic care îi exploatează. (n.a.)

Cum a apărut copilul

Ce ne învață istoricii și, în primul rând, Philippe Ariès²? Ei ne învață că în Evul Mediu, de exemplu, copilul, așa cum îl considerăm astăzi, nu exista. De îndată ce ajungea la vârsta de cinci ani, „puiul de om“ intra în lumea adulților și ducea aceeași viață ca ei. Abia în secolul al XVI-lea și mai ales în al XVII-lea, micuțul începe să fie perceput, cel puțin în straturile înalte ale societății, ca un copil. Dar încă e vorba despre o copilărie foarte scurtă, în care copilul are un statut aparte.

Într-adevăr, până la Revoluție³, copilul nu prea conta și nu era considerat nicidecum drept o ființă de neînlocuit. Șansele lui de supraviețuire erau infime, pentru că nivelul mortalității infantile era atunci foarte ridicat.

În plus, relația cu părinții (precum cea dintre mama și tatăl lui) nu era deloc una de dragoste și de tandrețe. Doar

² Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Paris, Seuil, 1975. (n.a.)

³ Revoluția franceză: o serie de revolte sociale și politice radicale din Franța, în perioada anilor 1789-1799, care a afectat profund istoria modernă a Franței, marcând declinul puternic al monarhiei și bisericii și apariția democrației și naționalismului (n.r.)

autoritatea era cea care governa relațiile familiale. Mama și copiii erau supuși puterii absolute a tatălui⁴.

De altfel, copilul nu se bucura de nicio considerație. Când vreun adult se ocupa de el – și Montaigne confirmă acest lucru în *Eseurile* sale – el o făcea pentru a se amuza pe seama lui, așa cum ar proceda cu un animăluț⁵.

De fapt, până în secolul al XVIII-lea, ideea de copilărie nu există. Nu se cunoaște nimic despre caracterul specific al acestei perioade a vieții. Copilul nu este altceva – pentru a prelua expresia lui Philippe Ariès – decât un „adult în miniatură”. Și, pentru că dragostea între părinți și copii, așa cum am văzut, era inexistentă la vremea aceea, acest „adult în miniatură” deranjează. Așadar, adulții capătă obiceiul de a se separa de el trimițându-l la o dădacă.

Cea de-a doua treime a secolului al XVIII-lea marchează o schimbare considerabilă în acest mod de a percepe copilăria. Ideile evoluează. Atenția, îndreptată până atunci doar asupra autorității tatălui, începe să se orienteze către sentimentele mamei, căreia îi este recunoscută dragostea maternă. În paralel, enciclopediștii îi creionează copilului o altă imagine: aceea a unei ființe imature care are nevoie de educație și de protecție din partea adulților și al cărei bine trebuie să primeze. Pentru prima oară, este recunoscută valoarea legăturii între părinți și copii și această apariție a dragostei față de copil marchează o cotitură fundamentală în societate. O cotitură atât de mare încât anunță venirea la putere a familiei moderne, cum ne spune Philippe Ariès.

⁴ Élisabeth Badinter, *L'amour en plus*, Paris, Flammarion, coll. „Champs”, 1981. (n.a.)

⁵ Montaigne, *Essais*, II, 8, citat de Philippe Ariès în *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, op. cit., p. 62. (n.a.)

Sunt vremuri în care se discută despre educație. Durata studiilor se prelungește (în cazul băieților) și, odată cu ea, timpul acordat copilăriei. Începe să mijească și o anumită preocupare pentru corpul copilului. Medicii igieniști se ridică împotriva înfășatului care blochează corpul și împotriva recurgerii sistematice la doici. Acestea îi alăptează pe copii până la doi sau trei ani, în condiții sanitare și afective deplorabile. Altă schimbare notabilă: răspunderea pentru copiii abandonți este asumată de stat. Asistența Publică se înființează în anul 1793.

Secolul al XIX-lea sau apariția copilăriei

În secolul al XIX-lea se elaborează o mare parte din ceea ce cunoaștem astăzi în materie de copilărie (lucruri despre care credem adeseori că au apărut mult mai târziu). Epoca e inaugurată de un copil. Un copil „sălbatic“, descoperit la 9 ianuarie 1800 în Aveyron. Micuțul este încredințat medicului Jean Itard. Acesta îi dă prenumele de „Victor“, îl educă și publică două memorii despre el, care îl vor inspira pe François Truffaut un secol și jumătate mai târziu. Apariția lui Victor îi determină pe contemporanii lui să analizeze trecerea de la traiul în natură la viața socială și anunță un secol în care copilul devine o ființă demnă de a fi observată și explicată. Utopistul Fourier visează la o educație oferită copiilor. Părinții încep să-și observe mai atent odraslele. Și această examinare îi impulsionează să le acorde un loc special.

În cadrul familiilor înstărite, copiilor li se oferă un spațiu personal în casă, cu mobile pe măsura lor, cu jucării, cu obiecte specializate (premergător, masă de înfășat) și haine. „Costumul marinăresc“, care va fi uniforma copiilor de-a lungul câtorva decenii, apare la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Viața familială se organizează în jurul copiilor. Părinții au grijă să aibă un număr mai mic de copii, pentru a-i crește mai bine. Și schimbările depășesc cadrul familiei, extinzându-se la nivelul întregii societăți. Se pun bazele puericulturii și ale unei pediatrii științifice. În 1802, e inaugurat primul serviciu de pediatrie în incinta Spitalului de copii bolnavi și, în 1892, are loc prima consultație acordată sugurilor la Spitalul Carității. Prima creșă este înființată la Paris, în 1884. Specialiștii încep să fie preocupați și de handicapuri: Louis Braille își pune la punct metoda și institutorul Édouard Seguin deschide la Spitalul Bicêtre prima clasă pentru copii „înapoiați“.

Se construiesc clădiri școlare adecvate, se elaborează metode pedagogice, materiale didactice și manuale specializate. Bacalaureatul este instituit în 1808 și, în 1881, se înființează prima grădiniță. Justiția îi separă, și ea, pe copii de adulți. În 1836, e creată o primă închisoare pentru copii: La Petite Roquette. Traiul în acest stabiliment este însă atât de înfiorător⁶, încât el va fi închis douăzeci de ani mai târziu și copiii vor fi trimiși în colonii agricole. Totuși, nu trebuie să uităm că, în acest al XIX-lea secol (același în care a fost inventat Moș Crăciun), viața e departe de a fi ușoară pentru toți copiii. Moartea infantilă are o rată considerabilă. Femeile mor frecvent la naștere și prăpastia între copiii bogați și cei din clasele sărace, care nu beneficiază de niciun progres, se adâncește. Aceștia din urmă nu au un spațiu al lor, nici haine și nici jucării. Și, mai ales, muncesc de la cea mai fragedă vârstă, în condiții oribile. În 1882, Jules Ferry instituie, în sfârșit,

⁶ Nadeije Laneyrie-Dagen (dir.), *Les grands événements de l'histoire des enfants*, Paris, Larousse, 1995, și Claude Halmos, *Pourquoi l'amour ne suffit pas*, Paris, Nil Éditions, 2006, reed. Pocket, 2008. (n.a.)

învățământul obligatoriu de la șase la treisprezece ani. Este un progres colosal pentru toți copiii.

Secolul al XX-lea sau revoluția copilăriei

Preocuparea față de copii se amplifică încă de la începutul secolului al XX-lea. Sunt lansate diverse experimente pedagogice: Maria Montessori în Italia, Anton Makarenko în URSS, „Summerhill” în Anglia, Célestin Freinet în Franța. Autoritățile încep să se ocupe de protecția copiilor: prima lege împotriva incestului e votată în Anglia, în 1908. Considerat cantitate neglijabilă odinioară, copilul devine un personaj care contează, iar publicitatea reacționează prompt. În 1912, pe zidurile Parisului apar afișe cu „Bébé Cadum” și, doi ani mai târziu, sunt fabricate teribilele cărți poștale înfățișând bebeluși cu cască pe cap, botezați „Graines de Poilus”⁷, ce elogiază un război care îi va lăsa totuși pe mulți dintre ei fără tată.

Cotitura decisivă se produce însă după Al Doilea Război Mondial.

Copiii nu sunt cruțați pe durata acestuia: asasinați cu miile în lagărele naziste pentru că sunt evrei sau țigani, înrolați în Tineretul hitlerist în Germania, „fabricați” pe măsură pentru a construi rasa ariană în cadrul programului „Lebensborn” etc.

Odată încheiate aceste frământări, în perioada de după război – dar mai ales anii 1960-1970 – apar transformări radicale în viața copiilor. Schimbările se datorează boom-ului economic și totodată progreselor înregistrate în medicină și

⁷ „Semințe de soldați”. Soldații francezi din timpul Primului Război Mondial erau numiți *poilus*. (n.tr.)

avantajelor obținute în urma luptelor sociale (cele ale femeilor îndeosebi). Schimbările au loc pe mai multe planuri:

– Atitudinea față de copil se modifică. Acesta este din ce în ce mai puțin o „povară”: contracepția și legalizarea avortului le permit părinților să decidă în privința nașterii lui. Nașterea „fără dureri” facilitează venirea pe lume a copilului în condiții mai bune. Protecția socială și inovațiile tehnice îmbunătățesc viața materială.

– Viața copilului, încă amenințată la sfârșitul Primului Război Mondial (45 din 1.000 de copii se nășteau morți iar, dintre cei născuți vii, 5 din 1.000 mureau înainte de a împlini o lună și 15 din 1.000, înainte de a împlini un an), este tot mai protejată. Familia, care nu mai este copleșită de teama morții sau împovărată de greutatea de zi cu zi, devine mai disponibilă pentru a dezvolta o relație cu copilul.

– Crește preocuparea pentru copilul foarte mic. Importanța perioadei 0-6 ani fusese deja recunoscută în secolul al XIX-lea. Psihologia și medicina avansează acum în explorarea etapei 0-3 ani. Specialiștii se preocupă mai mult de sugar și chiar de făt. Creșele moderne datează din anul 1945 și psihologii pătrund în ele în 1960.

În sfârșit, în 1945, după ce justiția copiilor a fost separată treptat, de-a lungul secolelor, de aceea a adulților, autoritățile instituie o justiție specifică pentru minori, pe baza unui text: ordonanța din 2 februarie 1945.

Copilul devine o persoană

În fine, în cea de-a doua parte a secolului al XX-lea, are loc o schimbare majoră: modul în care este perceput copilul se modifică. Copilul nu mai este privit ca un organism fizic

care accede încetul cu încetul la conștiință, ci ca o persoană. Iar acest statut îi este recunoscut de la cea mai fragedă vârstă.

Psihanaliza a jucat un rol esențial în această transformare a imaginii copilului. Ea a arătat complexitatea vieții psihice a copiilor și contribuția adulților la formarea lor, subliniind totodată importanța determinantă a copilăriei pentru restul existenței. Iar această importanță nu a rămas doar la nivel teoretic: câteva generații de „analiști” au avut ocazia să o descopere în suferințele destăinuite pe divanul psihanalizatorilor, să și-o asume și să asculte altfel copiii. De fapt, prezentându-l pe copil ca fiind cel care decide destinul adultului, psihanaliza a inversat raportul imaginar adult/copil și a făcut indispensabilă tratarea cu considerație (și răspundere) a vieții psihice a acestuia din urmă. Prin urmare, psihanaliza a jucat un rol decisiv înainte de cel de-Al Doilea Război Mondial, datorită unor psihanalizi care, după Freud, au început să-i analizeze pe copii (Hermine von Hug-Hellmuth, Anna Freud, Melanie Klein). Apoi, după război, grație tuturor celor care au înființat instituții (precum Bettelheim în Chicago, în 1947) sau care s-au implicat în sectoarele destinate îngrijirii copiilor. Acești oameni s-au luptat pentru ca dorințele și istoricul celor mici să fie luate în considerare, în locuri în care, până în anii 1960, copiii agitați încă mai erau ținuți legați și sugarii erau lăsați să sugă singuri din biberonul proptit între scutece. Și, de asemenea, grație tuturor acelor care, distanțându-se de lumea specialiștilor și de limbajul lor adeseori inaccesibil, nu au ezitat să intervină în media cu un discurs clar, pentru a-i permite așa numitului „public larg” să conștientizeze importanța copilăriei. Cei care se situează în fruntea acestor pionieri sunt: în Anglia, psihanalistul Donald Winnicott și, în Franța, psihanalista Françoise Dolto.